

НЕШИК Т. С.,
аспірант
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 343.195:159.922

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ПОСТАНОВЛЕННЯ ПРИСЯЖНИМИ ВЕРДИКТУ

Стаття присвячена чинникам формування правосвідомості присяжних, які виступають ключовими під час оцінки ними доказів та прийняття рішення за результатами розгляду кримінального провадження: закон, внутрішнє переконання та совість.

Ключові слова: суд присяжних, психологічний вплив, закон, внутрішнє переконання, совість, оцінка доказів.

Статья посвящена элементам формирования правосознания присяжных, которые выступают ключевыми при оценке ими доказательств и принятии решения по результатам рассмотрения уголовного производства: закон, внутреннее убеждение, совесть.

Ключевые слова: суд присяжных, психологическое влияние, закон, внутреннее убеждение, совесть, оценка доказательств.

Article is devoted to the formation of the elements of justice and juries, which are key in their assessment of the evidence and deciding on the results of consideration of criminal proceedings: the law, an inner conviction of conscience.

Key words: trial by jury, the psychological impact of the law, an inner conviction, conscience, the evaluation of evidence.

Вступ. Розгляд кримінального провадження в суді присяжних є особливим видом провадження у зв'язку з тим, що рішення у ньому встановлюється за участю суддів-непрофесіоналів – присяжних, які у своїй діяльності повинні керуватися лише почуттями моралі та справедливості. Присяжні, на відміну від своїх професійних колег – суддів, не володіють достатнім багажем знань та досвідом розгляду кримінальних проваджень, не обізнані з правилами та особливостями кримінально-процесуального законодавства України. Присяжні під час оцінки отриманих у ході розгляду кримінального провадження доказів та під час постановлення вердикту керуються факторами, що були побудовані у ході процесу доказування та спростування відповідних фактів і правових позицій, а також шляхом впливу на психологію присяжних.

Сучасна українська наука не приділяє достатньої уваги чинникам, від яких залежить та які впливають на прийняття присяжними рішення за результатами розгляду кримінального провадження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження факторів впливу на психологію та пізнання присяжних під час розгляду кримінального провадження, а також таких основоположних елементів формування правосвідомості присяжного, як внутрішнє переконання і совість як найважливіших складових під час надання оцінки доказам та безпосередній оцінці діяння обвинуваченого.

Результати дослідження. Психологічний вплив на суд присяжних у кримінальному провадженні є цілком допустимою дією його учасників, спрямованою на стимулювання психічної сфери присяжних з метою ефективного представлення та доведення своєї правової позиції у провадженні за умови дотримання критеріїв допустимості прийомів такого впливу.

Щоб присяжні звернули увагу на ключові для прийняття ними того чи іншого рішення у справі моменти, потрібно вплинути не тільки на розум, а й на почуття, на волю людини.

Діяння, яке певна особа чинить стосовно іншої особи, називається впливом [1].

Учасники кримінального провадження під час здійснення своїх професійних функцій у суді задля проникнення у свідомість присяжних здебільшого використовують психологічний вплив.

Частіше за все такі методи використовуються професіоналами, опираючись на попередній особистий досвід і усвідомлення логічного взаємозв'язку між застосуванням засобів психологічного впливу та результатами такої діяльності.

Ознакою правомірності психологічного впливу є збереження особою, що піддається такому впливу, свободи вибору позиції та наявності умов для її вибору і викладу.

У зв'язку із введенням у дію положень кримінально-процесуального законодавства України щодо можливості розгляду кримінального провадження судом присяжних набуло актуальності питання відродження мистецтва переконання у кримінальному провадженні. Метод переконання присяжних – це систематичний, цілеспрямований вплив на їх свідомість з метою формування у ній відповідної установки, яка спрямована на формування у присяжного власного критичного мислення. Переконувати когось у чомусь означає досягти за допомогою обґрунтування певної думки, згоди особи з нею та сприйняття її як власної. Основою цього методу є відбір, логічне впорядкування фактів і висновків згідно із завданням, він вважається головним у науковій полеміці, педагогіці, тому що сприяє формуванню наукового світогляду [2, с. 354, 358].

Відповідно до вказаних міркувань основним завданням учасників процесу у суді присяжних є обґрунтування та донесення до них своєї правової позиції таким чином, щоб вплинути на їх свідомість з метою формування у них розуміння винуватості чи невинуватості обвинуваченого.

Психологічний вплив у кримінальному провадженні в суді присяжних є цілком допустимою дією його учасників, спрямованою на стимулювання психічної сфери присяжних з метою ефективного представлення та доведення своєї правової позиції у провадженні за умови дотримання критеріїв допустимості прийомів такого впливу [3, с. 258].

Однак ключовими факторами впливу на психологію присяжних під час розгляду кримінального провадження по суті беззаперечно виступають наявні у кримінальному провадженні докази, які після їх отримання піддаються оцінці присяжними, що й буде основою при постановленні вердикту. А тому механізм і вплив зовнішніх та внутрішніх факторів при оціночній функції присяжних пропонується розглянути більш детально.

Оцінка доказів – це логічний процес установлення їх відносності та допустимості, наявності та характеру зв'язків між ними, визначення їх ролі у доказуванні конкретних обставин справи і способів їх використання для цього [2, с. 221].

Для забезпечення найбільшої переконливості у достовірності окремої правової позиції у провадженні важливе місце займає також розташування та порядок їх розгляду.

На думку Н.А. Михайличенко, найкращим вважається «гомерівський порядок» розташування доказів, як і в часи класичної риторики: спочатку сильні аргументи, потім маса доказів середньої сили, у кінці – один найбільш потужний аргумент [4, с. 24].

Російський науковець В.М. Биков вважає, що присяжні засідателі не здатні оцінювати докази, оскільки відповідно до правила, що міститься в ст. 17 КПК РФ, вони повинні їх оцінювати, керуючись законом, який вони завідомо знати не можуть [5, с. 68].

Частина перша статті 94 «Оцінка доказів» КПК України також передбачає, що суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінює кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

У тексті присяги присяжного, закріпленому у частині 2 статті 388 КПК України, наводиться вказівка присяжному «керуватися законом, своїм внутрішнім переконанням і совістю» [6].

Вважаю, що з думкою В.М. Бикова про те, що присяжні не можуть оцінювати докази, керуючись законом, важко погодитися. Можна навести декілька простих аргументів: порядок дослідження доказів у суді присяжних визначається судом; перед присяжними досліджуються тільки ті докази, що отримані у спосіб, визначений законом; кримінальне провадження судом присяжних – це постійна взаємодія професійного судді (відповідно до діючого законодавства України – двох професійних суддів) та присяжних, що заснована на необхідності роз'яснення присяжним суті як матеріального, так і процесуального закону.

Н.А. Полякова вважає помилковим твердження, що пересічний громадянин не в змозі зрозуміти закон та наслідки його застосування, правила оцінки доказів, засновані, перш за все, на принципі презумпції невинуватості. Доступність того, що відбувається під час судового розгляду, повинна бути присутньою не тільки у суді за участю присяжних, а й у суді професіоналів, оскільки правосуддя повинно існувати у правовій державі як інструмент громадянського суспільства, а не держави [7, с. 161].

Чим керуються присяжні під час прийняття рішень? Відповідно до присяги присяжні повинні керуватися законом, своїм внутрішнім переконанням і совістю. Питання щодо того, наскільки присяжні здатні керуватися законом, було розглянуто вище. Зараз хочу звернути увагу на два інших критерії: внутрішнє переконання та совість.

Необхідність формування внутрішнього переконання є однією із засад вільної оцінки доказів. Таку категорію необхідно розглядати як мету (результат) оцінки доказів у разі прийняття будь-якого процесуального рішення. Внутрішнє переконання – це такий стан свідомості суб'єкта оцінки, коли він вважає, що зібрані й перевірені у справі докази є достатніми для вирішення питання щодо наявності

чи відсутності обставин, які входять до предмета доказування, або інших обставин, що мають значення для правильного вирішення справи [8, с. 209].

Переконання присяжного по конкретній справі може бути зумовлене не лише сукупністю доказів, а й іншими факторами, які не мають юридичного значення. Це можуть бути стереотипи, що склалися у присяжного щодо певного кола людей (наприклад, високий рівень злочинності серед представників ромської общини), зовнішній вигляд та поведінка обвинуваченого, його реакція на показання свідків тощо.

Стереотип як стале уявлення, що важко піддається змінам, є досить серйозною перешкодою для об'єктивної оцінки обставин справи присяжними, є тим, що часто повторюється, стало звичайним, загальноприйнятним і чого дотримуються, що наслідують у своїй діяльності [9, с. 426].

Вчені-психологи пропонують різноманітні класифікації соціальних стереотипів, наприклад:

- 1) антропологічні стереотипи – оцінка особистості та її поведінки вираховується із особливостей її фізичного обліку;
- 2) етнонаціональні стереотипи – проявляються у тому випадку, якщо оцінка психологічних якостей людини залежить від її приналежності до тієї чи іншої раси, нації, етнічної групи;
- 3) соціально-статусні та соціально-рольові стереотипи – оцінка особистісних якостей людини надається залежно від її соціального статусу, посадового становища та ролі, що нею виконується;
- 4) експресивно-естетичні стереотипи – визначаються залежністю оцінки людини від її зовнішньої привабливості;
- 5) вербально-поведінкові стереотипи, пов'язані із формуванням оцінки на підставі зовнішніх проявів поведінки (особливості мови, міміки) [10, с. 65].

Вважаю, що поклатися на стереотипи не тільки недоцільно, а й навіть небезпечно, оскільки стереотипи перешкоджають урахуванню індивідуальних особливостей обвинуваченого, що може призвести до помилкового оцінювання його дій, а наслідком чого може стати постановлення незаконного обвинувального вердикту присяжними.

Крім соціальних стереотипів соціальна психологія розробила вчення про ті упередження, які є достатньо стійкими та впливають на оцінку поведінки інших людей, отже, присутні у правосвідомості у вигляді негативних установок. Зокрема, до таких установок належать:

- 1) схильність пояснювати дії інших людей внутрішніми причинами (помилка відповідності);
- 2) схильність пояснювати причини своїх невдач зовнішніми факторами, причини невдач інших людей – внутрішніми;
- 3) схильність приписувати удачі – внутрішнім причинам, в невдачі – зовнішніми (помилка самовиправдання);
- 4) перше враження під час сприйняття здійснює тривалий вплив на соціальне мислення і соціальну поведінку [10, с. 75-81].

Всі ці фактори необхідно враховувати сторонам під час представлення доказів перед присяжними для того, щоб попередити чи скорегувати помилки сприйняття інформації.

Тож слід звернути увагу на те, що у формуванні внутрішнього переконання присяжного законмірна присутність психологічного компоненту, який зумовлює вплив його почуттів на якість рішення, що приймаються.

Основним чинником формування внутрішнього переконання є особиста совість кожного присяжного. Категорія совісті видається особливо важливою під час розгляду кримінальних проваджень судом присяжних, адже вона за своєю суттю є «судом совісті».

Совість виступає центральною сутнісною характеристикою особистості, показником її різнобічної зрілості. Все ж незважаючи на широке науково-практичне використання категорії совісті, вона, на жаль, залишається концептуально невизначеною, по-різному інтерпретується, що безпосередньо відбивається на її особисто перетворювальній дієвості.

Совість – усвідомлення і почуття моральної відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством; моральні принципи, огляди, переконання [9, с. 349].

Уявлення про совість було сформульовано у філософії, оскільки це утворення є етичною категорією. Не залишилась осторонь проблеми совісті й у психології, яка усі етичні конструкції розглядає під власним кутом зору, тобто як внутрішні надбання особистості.

К.К. Платонов наголошує, що це поняття моральної свідомості, переконаність у тому, що є добро і зло, усвідомлення і почуття відповідальності людини за свою поведінку [12, с. 134]. На мою думку, дане визначення совісті є надто розширеним, тим більше для застосування даної категорії у суді присяжних.

На думку І.О. Ільїна, совість характеризує здатність особистості здійснювати моральний самоконтроль, самостійно формулювати для себе моральні обов'язки і вимагати від себе їх виконання, робити самооцінку здійснюваних вчинків [13, с. 179].

Н.А. Полякова зазначає, що категорія совісті, хоча і є складовою моральної свідомості людини, виступає також внутрішнім регулятором правосвідомості, тим елементом, що поєднує моральну та правову свідомість присяжного. У почуття совісті входить і почуття відповідальності, яку присяжні відчувають перед суспільством, виконуючи свої обов'язки у суді.

Совість залишається морально-психологічною категорією, на котру нанизуються емоційні переживання, пов'язані із оцінкою правової ситуації, що розглядається в суді, та котру повинні оцінити присяжні [7, с. 105].

Висновки. Отже, переконання присяжного по конкретній справі може бути зумовлене не лише сукупністю доказів, а й іншими факторами, які не мають юридичного значення: стереотипи, що склалися у присяжного щодо певного кола людей, зовнішній вигляд та поведінка обвинуваченого, його реакція на показання свідків тощо.

Основним же чинником формування внутрішнього переконання є особиста совість кожного присяжного. Присяжний самостійно на основі свого життєвого досвіду намагається визначити значимість тієї інформації, котра йому надається. Продуманість і логічна послідовність, акцентування уваги присяжних шляхом постановки питань як професійними учасниками, так і головуючим, може сприяти сприйняттю присяжними тієї інформації, що буде важливою для постановлення ними вердикту за результатами розгляду кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uktdic.appspot.com/?q=вплив>.
2. Котюк І.І. Основи теорії судового пізнання. Ч. 1. Загальнотеоретичні аспекти: навчальний посібник для студентів юридичних факультетів / І.І. Котюк. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2012. – 423 с.
3. Яновська О.Г. Психологічний вплив як чинник ефективної діяльності прокурора та адвоката в змагальному кримінальному судочинстві / О.Г. Яновська // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 3.
4. Михайличенко Н.А. Основи риторики / Н.А. Михайличенко. – М. : «Новая школа», 1994. – 160 с.
5. Быков В.М. Присяжные заседатели как участники уголовного судопроизводства // Уголовное право. – 2006. – № 1.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
7. Полякова Н.А. Правосознание присяжных заседателей как основание вынесения вердикта: диссертация кандидата юридических наук : 12.00.09 / Южно-Уральский государственный университет. – Челябинск, 2007. – 264 с.
8. Кримінально-процесуальний кодекс. Науково-практичний коментар. За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. – Вид. Третє, перероблене та доповнене / В.Т. Маляренко, В.Г. Гончаренко. – К. : «Юрисконсульт». – 2006. – 890 с.
9. Новий тлумачний словник української мови у трьох томах. Том 3 / Укладачі : В.В. Яременко, О.М. Сліпущко ; За ред. О.А. Амауні. – К. : Аконті. – 2007. – 862 с.
10. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология / А.А. Реан, Я.Л. Коломинский. – СПб. : «Питер», 1999. – 416 с.
11. Бэрн Р., Бирн Д., Джонсон Б. Социальная психология: ключевые идеи / Р. Бэрн, Д. Бирн, Б. Джонсон. – 4-е изд. – СПб. : Питер, 2003 – 512 с.
12. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий / К.К. Платонов. – М. : Высшая школа, 1984. – 175 с.
13. Ильин И.А. Путь к очевидности / И.А. Ильин. – М. : Республика, 1993. – 431 с.

